

VÁSÁRHELYI LAJOS

AZ ISMÉTLÉS

Peter Handke: Az ismétlés

A jövő történetírói monográfiája az egzisztencialista regény
HAMVAS BÉLA

■ Peter Handke ún. mágikus realizmusában a valóság narratív tükrözésében megnyilvánuló elbeszélői emlékezet újra és újra egyesül a kollektív emlékezet nemzeti horizontjának mitikus tárházával a dolgok és helyzetek asszociatív lenyomatainak keresztül. A tér-idő kezelése 'poszt-mitikus' abban az értelemben, hogy a mítosz nem valóság feletti absztrakciós metafizikai térből nyeri eredetét, hanem egyrészt a pillanat érzékelésében 'telítődik' (pontosabban: az egy adott pillanatban összetűt emlékezet 'szólamok' és variációk, plurális idő természetén keresztül felidéződő fenomenológiai mozzanatokban), másrészt az egyszerre több szálon futó 'fizikai' érzékelés szálainak az összekapcsolódásában. Másképpen fogalmazva, az időkezelés ritmusában kétféle fenomenológiai minta ismétlődik, az egyikben 'időtörlődés' van, s több időszik idéződik föl egy összetett benyomásban, míg máskor tulajdonképpen nem az idő, hanem a 'tér rejtett időtlen természete' tárul föl, miközben az érzékelés szétterjed egyszerre több irányba, s az irányokon belül feltáruló egvidejűségekben kirajzolódik a lét mintázata. Amely bizonyos értelemben magának az elbeszélőnek és sokszor magának a nyelvnek, az elbeszélésnek az eleven rezgő lét-tükre. Nincs végleges múlt, míg az élet le nem zárul, a jelen és a múlt egy-egy gesztusban, mozdulatban, szóban, illatban és színben újra és újra elegyedik, újabb és újabb emócióvá forr. Az élet és az elbeszélés áradó, egyre növekvő valódi ideje, az emlékezés jelen-

ideje és a visszaidéződő, 'letűnt' múlt jelenének idősíkja szakadatlan hullámverésben ismétlődve összeér, a múlt a jelen tükrében újra és újra konstituálódik. „Tapasztalhattam így, mi a különbség az együtt haladás, az egybehangzás és az egyenletesség között.”¹ Peter Handke prózáját talán leginkább ontikus-fundamentál-fenomenologikusnak nevezhetnénk. Az osztrák író elbeszélésében kulcsszó lehet az értelmezésben a 'feltárulás' fogalma. A lét (és a történeti lét vetülete) megmegnyílik, talán nem túlzás azt állítani, hogy Handke a személyes és a kollektív emlékezet 'idő-kapuit' írja le prózájában. A klasszikus kronologikus linearitás helyett, Handke mondhatni 'barangol' az idő terében. Ezért is roppant érdekes, ahogy látásmódjával épp a 'nemzeti' fenoménjának (újra)felfedezésén munkál. A szinte gyermeki rátekintés a 'nemzeti' élményére, az írónak nem engedi meg, hogy bármely absztrakciót a 'nemzeti' fenoménjának az érzékelésével kapcsolatban a tapasztalás, a megélés fölé rendeljen, sőt tulajdonképpen épp az illetényi absztrakció feloldása, feloldódása képezi a regény, az elbeszélés 'áramának' egyik fő hajtóerejét, sodrát. „Miért hogy a kora reggeli, első pillantásra iparvidék itt Jugoszláviában, ahogy ismeretlen kezek mint ha örök időkre működésben tartanak, annyira más benyomást tett rám a munkások, egyáltalán az emberek létezését illetően, mint amihez a magam hazájában eddig hozzászóktam... ama bizonyosság volt ez, hogy végre, húsz életem után egy

helye-nincs államban lehetek, egy fagyos, barátságtalan, emberevő képződményben, egy olyan ország küszöbén, amelyek, nem úgy, mint szülőföldemnek nevezett hon, rám egyáltalán nem tart igényt, mint iskolakötelesre, mint a hadügy, a tartalékügy, egyáltalán, a »jelenlétügy«-ügy szolgáljára, hanem, ellenkezőleg, azt óhajtja, hogy én tartsak igényt reá, lévén ez őseim hazája is, ekképpen, minden idegenséggel együtt, az enyém csakígy... végre! Végre államhatalom voltam, végre, ahelyett hogy tartósan jelen kell lennem, gondatlanul távol lehettem, végre úgy éreztem magam, bár senki rám nem bagózott, hogy magam fajtájúak közt mozgok.¹²

Fontos, hogy Peter Handke regénye kapcsán mihamarabb lássuk, mekkora jelentősége van annak, hogy egy etnikailag kevert 'multikulturális' közép-európai övezetre (az egykori 'császári' Karintiára, a későbbi és az elbeszélés idejében vett Jugoszláviára, valamint a mai Szlovéniára) vonatkozó nemzeti identitás keresésének felmutatása ilyen ontológiai mélységű és fenomenológiai tisztaságú írói megközelítéssel történik. A történész számára is külön kincset érő forrás az elbeszélő 'szubjektív tükre', hiszen a nemzettudat elemző, tudományos alaposságú megközelítéshez képest szinte egyedülálló illékonyosságú, finomságú rajzolatot kap abból a nehezen konkretizálható lelki, szellemi térségből, mely az egyéni és a 'magasabb' csoporttudati dimenziók érintkezéseinek rejteződik.

A mű címe, *Az ismétlés* utal a felfedezés és a feltárulás ontológiai élményének a kalandjára, hon-foglalás ez abban az értelemben, hogy az utazó német (osztrák) nyelvterületről érkezve elvándorol (a tájakat bejárva) ősei és rokonai szülőföldjére. Az utazás közben megnyilvánuló személyes mitológiának három történeti aspektusa, „mélységi rétege” van. Egy a messzi régmúlthoz kötődő családtörténeti epizód, a távoli, történelmi léptékű ő, Jan Kobal históriája – a mesészerű Rózsa Sándor-féle hős alakja még elevenen él az átháramló szájhagyományban –, és időn-

ként egybemosódik az elbeszélői személyes mitológia testvér alakjával, akinek 'élet-nyomai' és emlékezete képezi a 20. századi világháborús idők távlatát s egyben a megjelenő korok tekintetében a második asszociációs 'forrást'. A harmadik történeti aspektus maga a jelen és az egyes szám első személyű elbeszélő, ám a rátekintés 'mélységelességében' a különböző személyes történeti analógiák képe szinte egybemosódik. Az évtizedekkel korábban Szlovéniában eltűnt báty éppúgy az elbeszélő alteregója, mint a hajdani legendás betyár. A vándor (messzeségben el)bujdosó archetipikus képe itt is előkerül, és időtlen ontológiai színezetet nyer azáltal, hogy 'generációk fölött' húzódo történeti ív visszatérő, ismétlődő mintázata lesz.

A történeti idő áramlásának érzéki felfogása kapcsán érdemes hasonlatként felidézni az antik Róma az ún. 'láreszekre' vonatkozó animista jellegű hagyományát. Cicero idejében a rómaiakban még elevenen élt a képzet, hogy bizonyos létezők, dolgok és élőlények, valamint cselekedetek (!) lényyszerű lenyomatokat hoznak létre a 'príma matériában'. Ezek a lenyomatok időnként hordozójukról leválva még sokáig sodródhatnak az időben, és újabb tárgyakba 'költöznek', vagy kísérelül szegődnek élőlények mellé. Handkénál az emlékezet hordoz bizonyos hasonló minőséget, az emlék gyakorta érzéki észleletként jelentkezik, és visszatükröződik vagy 'felbukkan' szinkron idejű események és belső rezdülések eredőjeként. Ilyen tekintetben az elbeszélés folyamának határa túllép az elbeszélői én mikrokozmoszán, és sokszor éppen az illeténi 'határátlépés' jelentkezik revelációként. Ugyanakkor a revelációs pillanatok leírása ritmikusan is tagolja a szöveget, kútfő ez a leíró én számára, olyasvalami, ami nem pusztán az elbeszélői én feloldását jelenti, hanem egyfajta kilépést is jelent a lineáris történeti időből és csatlakozást vagy fellépést a történelem feletti, mítikus idő országába. A 'haza a magasban van', ám nem egy elvont közösségi idea kínál lehetőséget a 'felju-táshoz', hanem

a személyes átélés azon pillanatai, melyben az érzékelés látszólag szürreális tapasztalatának 'egysége-sülése' épp a fentebb vázolt átlelkesült és szinkronisztikus módon történik. Handke úgy hatol be a nemzeti szellem lényegébe, hogy eközben konzekvensen őrzi azt az örökséget, amely nem engedi az érzések világát egy merev gondolati absztrakció oltárán fölládozni. Így az érzések és érzetek nem idomulnak a mindenkori 'nemzeti' fogalmából adódó elvárásokhoz. Mintha a tűnő idő folyamának és a régi/új haza bejárásának egymásba fonódó tapasztalata 'anamnézis' lenne a szó platóni értelmében. Az ismétlés nem időbeli, hanem az örökkévalósághoz képest releváns módon, a pillanatban lesz lehetséges.

Itt van elrejtve az 'átjutási' pont, a kapu, a híd. Handke könyvét (némiképp a dolgozatom felütéseként idézett hamvasi mondat szellemében) tankönyvként lehetne olvasni, ajánlani. Hiszen a platóni 'anamnézis' látszólag kizárólag személyes dimenziókon belül érvényes fogalmát kapcsolja össze a nemzeti fogalmával. A nemzeti jelenlét tehát belül van elrejtve, és ugyanakkor teljes kifinomultsággal jelentkezik az egzisztencia lételeméleti határán. Mintha a 19. századi romantikus gondolkodók 'nemzet'-fogalmával találkozánánk, a nemzeti szellem nem pusztán valamely közmegegyezésre alapozott történeti képződmény, hanem önálló szubsztanciaként mint lélek lebeg a szlovén tájak felett, és halad, áramlik együtt az idővel.

A nemzeti csoporttudat mitikus dimenziója középpontjában hasonlóan működik, mint az eliadéi értelemben vett 'szentség'.³ Idő feletti megnyílást rejt, mely összeköttetésben áll az 'istenivel', innét származik, árad az az ősförás, mely megnyilvánul 'térben' (ez a szülőföld, a haza 'helye') és 'logosz-ban', a szentség gondolati emanációjában (az anyanyelvben). Így az a vándorút, mely az ősök földjére vezet, az ősök által beszélt nyelv honába, egyúttal zárándoklat is.

A különböző kultúrák (a közös civilizációs [birodalmi] örökség mellett) és a különböző nyelvek közötti határmezsgyén a 'köztesség' ugyanakkor 'magasság' is, a rálátás több egyszerű viszonyításnál, a 'multikulturális párbeszéd', a 'többnyelvűség' egy olyan lételméleti alapállás lehetőségét kínálja fel, melyben feltárul a 'haza' és a nyelv végső képe, időtlen archetípusa.

„A mi szlovén elődeink nyelvén »a kilencedik ország« jeleníti pedig a közös vágyak célját, a következő mondatba fogva: »Hadd lelnénk egymásra ismét egy napon, a feldíszített húsvéti hintóban, utunkon menegzőre a Kilencedik királlyal a Kilencedik országban – hallgasd meg Isten, kérésemet!«⁴ A 'Kilencedik ország' és az angyali nyelv, mely a nyelvi ségen túlmutatva megnyilvánul jóformán mindenben, tárgyokban, dolgokban, élőlényekben, történetekben és persze magában a szóban. Az osztrák író írásművészetében az időérzékelés áramló fenomenja életszerűen jelenik meg, a világ úgy hömpölyög a legapróbb mozzanataival egyetemben, hogy a jelen sokszor a múltat is hordozza (mint most is élő) és az emléknymok kőborló behatásként sokszor váratlanul, ámde a maguk feltűnésével más emléknymokat is aktivizálva jelentkeznek.

Handkénál a világ ontológiai elhagyatottsága, profanitása úgyszólván 'kong' vagy ha úgy tetszik, 'ki van hangosítva', azáltal hogy az időérzékelés minden fenomenja egyszerre magában való

(öntörvényűen vándorló) és egyszerre önmagán túlmutató. És vannak ködszerű, éterien átszellemült valóságzigetek, melyek az írói mágikus léttükörben újra és újra átrajzolódnak. „Ha azt, ami így létrejött, a fényben megláttam aztán, valóban ott volt előttem dolgom képe írásom formájában, mely mintha egyesítette volna bátyám finom fölतालó kezét apám akadozó autodidakta kezével.”⁵

Vergilius *Georgikonjának* csodálatos kerti leltára és patikája jelenik meg újra mint a növényvilág mitikus 'világköny-

ve', a teljességet magába foglaló enciklopédiája a báty gyümölcsstermesztéssel foglalkozó munkafüzetében. „Nem járult e a szavak erejéhez az is, hogy – ellentétben az anyanyelvemen szólókkal – ezeket nem azonnal értettem, rendszerint előbb lefordítottam, méghozzá nem az idegen nyelvről a magaméra, hanem valami sejtésből – amilyen érthetetlen volt a számomra sok minden szlovénül, annyira ismerősnek tűnt fel most ez az egész –, kerülőút nélkül, képbe: gyümölcsösbe, ág-támasztékba, egy darab drótkba? [...] Ilyen dolgokban, amely a bölcsességgel mintegy vérrokon, nem létezhetnek sem doktorok se tanoncok, és a természetben a legfontosabb az Úr jelenléte.”⁶⁶

Az európai eszmetörténet egyik legfontosabb 'elágazáspontja' bukkan fel, összhangban az ismerős-ismeretlen 'terra nova' nyelvének a megtalálásával, megismerésével – az ún. nominalizmus vita által lefedett problematika, a mindenkori 'dolog' és a megnevezés ('fogalom') közös viszonylatában. A gyümölcsstermesztés rajzokkal és magyarázatokkal ellátott enciklopédiája ebben a vonatkozásban válik jelképpé. Hiszen „az Úr jelenlétében” válik végső soron egységessé a 'dolog' és a megnevezés, s az elbeszélő (noha elbeszél, tehát mond, ír, fogalmaz) azt a köztes terepet, szférát járja körbe, amely a 'dolog' és annak nyelvi megjelölése, fogalma között fönnáll, s mely egyúttal egyetemes forrásként is működik. 'Kihat', mert egyszersmind annak a nyelvi érzékelésnek a magzatlétét is hordozza, melyből minden emberi nyelven elbeszél, feltárt világ kibontakozik, kibontakozhat. Handkénél mondhatni az 'idea fénye' az, amely az elbeszélés által bejárt tér- és időérzékelés síkjai fölött lebeg. Ez az az írói rátekinthető alapállás, mely összeköti az író legbensőbb létérezékelését az ábrázolt világban működő teremttörők fókuszával. A megközelítés ezen a ponton válik mágikusává ('mágikus realizmussá').

Ez nem pusztán a létező dolgok önvalósága mögött felsejlő ontológiai horizont háttérét rajzolja elénk, hanem nyelvészeti, nyelvi szempontból is felmutat egyfajta nemzetek feletti ('nyelveken túli') 'angyali' gondolkodást és érzékelést. A mindenkori elbeszélés hangjában megszólaló ősnyelv, „az angyalok nyelve” egyébként is végigkíséri Peter Handke írásművészetét (gondolhatunk itt a Wim Wenders filmjéből, a *Berlin fölött az égből* jól ismert angyalmonológokra). A beszélt nyelveken túli angyali állapot és időn kívüliség az az 'ősforrás' vagy a Handke által szimbólumként oly előszeretettel alkalmazott 'küszöb', melyből kiindulva vagy melyen keresztül, folytonos önreflexióban – melyben az elbeszélő én szinte megsokszorozza magát a különböző idősíkokon felmerülő élményekkel való azonosulásában – megvalósul az írói teremtés aktusa.

Handke tehát újra és újra az angyali időn kívüliség mintázataira bukkan, érzések és érzetek társulnak az idő mozzanataival, a mágikus realizmus lelkülete tova terjed, megnyílvánul a tájban, és egy összetett természeti kép mint jelek egymáshoz kapcsolódó szövevényes kombinációja tárul elénk. A jelszerűség kettős értékű, egyszerre a reális tárgyi valóság következménye és a valóság kibontott allegorikus-szimbolikus rétege. Ha korábban angyali nyelvet mondtunk mint az írói megközelítés bűvópatakszerű ontikus hangoltságát, akkor a tájleírások kapcsán meg kell említenünk az elíziumi mezők toposzát. Az elíziumi mező ezüstösen izzó étere áthatja, sőt fényével betölti a dolgok önvalóságát:

„A patak később elapadt – az ároknak a vidékén a „csöndes” lett az elnevezése –, és a forrás által képzett teknő ovális száraz lett: a víz sem vezetődőtt egyvonalúan többé, hanem visszaereszkedett a mélybe, ahol beletorkollott a horizontszéles alrétégáramlásba, vagy mint »ég vize«, ahogy a bátyám munkafüzetében, ha szó szerint fordítom, áll...”⁷⁷

■ JEGYZETEK

1. Peter Handke: Az ismétlés. (Fordította Tandori Dezső) Magvető Kiadó, Bp., 1990. 99.
2. I.m. 96–97.
3. Mircea Eliade: A szent és a profán. Európa Könyvkiadó, Bp., 1987.
4. Handke: i.m. 255.
5. I.m. 130.
6. I.m. 133–134.
7. I.m. 135.

